

Graffiti que reivindica el llegat d'Angela Davis a Molins de Rei

FEMIN (IS) MES

ÍNDEX

Introducció	pàg. 3
Metodologia	pàg. 4
Estructura del treball	pàg. 4
Motivacions	pàg. 5
La identitat	pàg. 6
El gènere i les ciències socials	pàg. 7
Femin-is-mes	pàg. 11
Lluita i respecte. S. de Beauvoir.....	pàg. 13
Desenmascarant el patriarcat. A. Hernando.....	pàg. 16
L'origen de la subordinació.....	pàg. 17
Les diferents identitats	pàg. 18
La Fantasia de la individualitat.....	pàg. 19
Les trampes històriques. Foucault.....	pàg. 20
Les trampes històriques. Cinema i dones.....	pàg. 22
Amor i subordinació. E. Illouz.....	pàg. 20
El capitalisme emocional.....	pàg. 25
Més enllà de les diferències i igualtat. J. Butler.....	pàg. 30
Divergències i corporeïtat	pàg. 33
Teoria King Kong. V. Despentes	pàg. 34
Trans-cendint.....	pàg. 37
Conclusió	pàg. 39
Bibliografia	pàg. 41

INTRODUCCIÓ

Expliquen que Levy- Strauss, davant la proposta (a l'any 1980!) que Marguerite Yourcenar fos la primer dona a formar part de l'*Académie Française*, va recórrer a invocar els costums de la tribu fent referència a que, si alguna cosa canviava, s'estava donant un pas cap a la desaparició. L'acadèmic, pare de l'estructuralisme antropològic, de ben segur, va intentar no contrariar el grup de patriarques que es resistien a reconèixer a una dona entre els savis dels Camps Elisis que, com sabem per l'Odissea, és el lloc on la dolça vida és oferta als humans.

Coses així inspiren i es troben entre les espurnes que ha incitat la flama d'aquest treball. Aquí es tracta d'abordar les diferents aproximacions teòriques del feminisme a l'Occident des del segle XX. És el temps en el qual es comença a dibuixar un panorama d'igualtat de drets i deures perquè altres dones hi han aplanat el terreny.

El perímetre d'aquest treball encercla l'estudi i comparació de diferents feminismes a partir de Simone de Beauvoir. Inclourà, doncs, aquell feminisme incisiu que responia a una realitat poc abans revelada i que presentava grans reptes per davant com el feminisme d'un bon grapat de pensadores del segle XXI, les quals no són tan incisives com les pioneres per bé que orientades a lluites molt més subtils dins de la societat de la presumpta igualtat de drets. És justament en aquest marc més actual on identifiquem la gens inusual tendència a menystenir la bandera de feminisme o a titllar-la de radical mentre es continuen reproduint els models de gènere amb considerable força.

L'ambició d'aquest treball serà la d'abordar una investigació que té com a objecte l'anàlisi del feminisme del passat i el contemporani tot recordant que feminisme és tant un moviment com, igualment, una teoria. El moviment, però, es mantindrà sovint en segon terme en aquest treball, en el qual es mira d'incidir en l'apartat teòric. Tot i això, aquest moviment no s'obviarà del tot perquè és un dels signes responsables de l'acceleració de l'avenç social de la dona.

Tan perceptibles són els fruits d'aquesta mutació que podem constatar fàcilment fins a quin punt s'ha excitat la reacció de l'anomenat "patriarcat". Aquest concepte antropològic descriu una ordre social i cultural en el qual la totalitat de les relacions socials s'estructuren a partir del domini de l'home. Aquest ordre escleròtic es basteix sobre un marc ideològic que considera els homes superiors.

És des de les files del patriarcat des d'on s'han dedicat més esforços per atribuir al feminisme una etiqueta pejorativa. Sovint és titlla la radicalitat en contraposició amb un temps en el que la igualtat de drets és reconeguda, si més no, formalment.

En general, el feminisme, tot ell, cal també abordar-lo des de la perspectiva holística de les ciències socials. És evident que no es pot deslligar dels aspectes socials, econòmics i històrics. És també un corrent responsable d'una part del pensament influent que

configura el món contemporani i forma part indestriable de lluites afins. Comparteix banderes amb la llibertat sexual, la igualtat dels drets multirracials i, fins i tot, amb la dignitat humana.

Per tant, es pot concedir que, tot i la tenaç resistència que troba al pas, el feminisme en la seva totalitat, seguirà contribuint i configurarà el desenvolupament futur d'una societat millor: *"..el feminismo ayuda a ejecutar las normas y los procedimientos que garantizan la justicia, la igualdad, la equidad emocional y la simetría, tanto en el plano institucional com en el plano emocional."* pàg.226¹ .

METODOLOGIA

En funció de la investigació que proposo, cal fer servir una metodologia qualitativa que serveixi per comprendre l'abast del fet social. Aquesta influença es refereix tant als canvis socials com a alguns dels corrents de pensament més influents de la nostra època.

Pel que fa al mètode, he considerat que només podia utilitzar la tècnica de recollida de dades de fons documentals. En aquest sentit, era precís encertar amb la recerca i selecció bibliogràfica i documental. Així es faciliten les condicions per a l'exercici d'una lectura crítica de manera que es poden cercar les derivades així com les implicacions que inclouen la comprensió a priori d'una realitat. Amb aquesta orientació, és possible abordar un anàlisi i assolir una presa de sentit.

Es fa necessari igualment abordar aquest tema des d'una perspectiva holística de les ciències humanes. La investigació ho requereix.

L'ESTRUCTURA DEL TREBALL

El treball es cosirà, doncs, a partir de la no consideració d'un únic feminisme. Cal dir, però, que el discurs feminista s'ha construït des de l'origen a partir d'allò que s'ha denominat "diferència de gènere". Em refereixo, concretament, a les diferències biològiques existents entre homes i dones. És en aquesta cota on neixen els dos grans corrents feministes: el feminisme de la igualtat i el feminisme de la diferència. Encara avui mantenen les seves confrontacions i, fins i tot, han donat a llum altres enfoc teòrics. El treball pivotarà, en conseqüència, en la consideració de tres sub-línies bàsiques:

Feminisme de la igualtat: desenvolupat al segle XIX i XX per les primeres teòriques, defensaven la idea que les dones eren iguals als homes i els hi eren aplicables drets i deures idèntics. Es pot dir que el gran referent d'aquest posicionament és Simone de Beauvoir.

¹ E. Illouz, Por qué duele el amor. Una explicación sociológica.

Feminisme de la diferència: desenvolupat a les darreries del segle XX i contemporàniament, es sustenta amb la idea principal que les dones som persones, que s'han de respectar les diferències i tant dones com homes hem de progressar en la superació de la perspectiva de gènere. En aquesta línia, el referent estudiat és Almudena Hernando i el seus conceptes sobre "identitat relacional" i "identitat dependent". Cal abordar dins d'aquesta perspectiva com tot plegat està incidint en les relacions amoroses de la població actual. Eva Illouz és una aguda pensadora que ha aprofundit en l'estudi d'aquesta perspectiva. Igualment es fa referència a altres estudis en els quals s'analitza l'amor com a mitjà de subordinació patriarcal.

El Post-feminisme i la perspectiva Queer: teoria contemporània que preconitza que les dones som persones i ens podem construir tan lliurement com vulguem. D'aquest pensament, inspirat per pensadores com Judith Butler, m'interessa especialment l'oportunitat d'abordar el concepte de llibertat. Aquest s'enllaça amb el concepte de llibertat sexual individual i activitat sexual. També amb el de la superació del concepte "gènere". Es fa esment igualment al tema de la prostitució en un marc en el qual hi ha línies de pensament que equiparen aquesta activitat al nivell del treball laboral i el justifiquen sota l'empara d'aquesta llibertat individual, emmirallant tot plegat en la lluita de drets i la definició marxista de la lluita de classes.

Aquestes temàtiques aniran precedides per l'estudi de dos conceptes cabdals, el gènere i la identitat, no estalviant igualment -com es veurà més endavant- una reflexió sobre el científisme. Pel que fa al gènere, abordaré el desenvolupament que s'ha fet des de les Ciències Humanes. Sobre la identitat, subratllaré la incidència que té aquest concepte a la contemporaneïtat occidental. Tot plegat estimularà un grapat d'oportunitats d'obrir altres subtemàtiques que s'aniran afegint amb aquest treball.

Per una altra banda, d'entre les feministes teòriques, he triat aquelles pensadores que considero rellevants per l'interès i repercussió especial de la seva obra. En aquest sentit són analitzades en més profunditat S. de Beauvoir, Almudena Hernando, Judith Butler i Eva Illouz. Tot i això, no puc deixar d'esmentar altres teòriques del feminisme que han obert aportacions estimulants com Paul B. Preciado i V. Despentes, entre altres.

MOTIVACIONS

Em costa identificar-me amb l'etiqueta de "feminista". La veritat és que, només quan he volgut provocar una reacció en algú, m'he identificat com a tal. Com a dona nascuda al segle XX que ha seguit una educació normativa, té una vida professional i ha estat mare al segle XXI, m'he interrogat perquè no aconseguia identificar-me com a feminista si sóc conscient de la persistència de les diferències i les discriminacions. La resposta no és difícil de trobar: vivim dins d'un sistema imperant. Es tracta d'un sistema que mostra,

criminalitza i critica allò que no li convé² i que preconitza allò que li convé. Aquest és el motiu per al qual les dones ens sentim iguals quan no ho som.

No cal -i no ho faré en aquest treball-justificar les diferències amb un mar de dades ben assequibles que demostrin que encara queda un llarg camí per superar la frontera de no discriminació. Vivim en un temps en el qual es reconeix formalment la igualtat de drets però això no comporta una igualtat social efectiva, ni tan sols en l'àmbit domèstic. És per això que, per desmuntar argumentacions, cal qüestionar-se prèviament l'abast del significat de la paraula igualtat: igual a qui o a què.

Per tot això, he volgut aprofundir en els mecanismes, en com ens construïm, i comprendre les aportacions teòriques. I tot plegat, sense fer bandera. Cal igualment escatir d'on venim i quins són els marcs teòrics del pensament feminista per així poder-ne arribar a extreure les pròpies conclusions.

LA IDENTITAT

Ser individu no és una qüestió individual. La sociabilitat dels grups humans és inherent a l'espècie així com la capacitat de comprensió de l'espai i els fenòmens que ens envolten.

Com a espècie, des de l'inici, hi ha hagut una voluntat de control i comprensió que ha esdevingut tret diferencial en comparació amb la resta d'espècies animals. La identitat es pot entendre en aquest marc i ens clarifica com desenvolupem com a éssers humans els mecanismes cognitius suficients que ens han de permetre controlar suficientment la realitat, independentment del control real que tinguem. Pàg, 198³.

Cal assenyalar que, tant per un ésser humà del segle XXI com per un del Neolític, la consciència d'insignificança davant d'una realitat inabastable és gairebé igual. Justament, és aquesta por o insignificança allò que ha propiciat el desenvolupament de mecanismes cognitius de comoditat i control material que serveixin per neutralitzar les angoixes, el "no ser res".

Veiem que el mecanisme per fer-ho és doble. Per una banda, com a éssers humans seleccionem aquella part de la realitat que creiem poder dominar, aquelles parts de l'experiència que estan ordenades. Per una altra banda, desenvolupem una capacitat única per fer representacions simbòliques, construint una imatge del món, que potser no és del tot real, però que ens permet de manera abstracta reaccionar, fer front o conservar la informació per poder afrontar esdeveniments futurs.

² Només cal veure la magnitud opinativa que va sorgir del fet que la diputada Bescansa portés el seu nadó al Congrés dels Diputats o l'allau de paper i fotos que omplen les accions de "femen".

³ Hernando. *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno.*

Els *homo sapiens* contemplem el caos amb por i per això el paràmetres d'ordenació són fonamentals. Temps i espai són, des de inici de l'espècie, els paràmetres que determinen la porció de realitat que cada grup humà veu com existent⁴ (pàg.107).

L'espai ens determina les referències immòbils, allò estàtic. Mentre que el temps ho fa amb les referències mòbils, allò que és dinàmic. A. Hernando –tot reflexionant sobre les diferents societats- explica que: *“Se establece una relación directa entre el control material de la realidad que amplía las correspondencias estructurales entre escaso control y prioridad del espacio y desarrollado control y prioridad del tiempo, como ejes de ordenación de la realidad”*⁵. pàg.109.

Els grups humans construeixen, doncs, el coneixement a partir d'uns eixos, uns símbols i unes abstraccions que ordenen la realitat. Es comprova que, quanta més complexitat socio-econòmica té el grup humà, més fort és l'eix dinàmic representat pel temps. Al mateix torn, quanta menys complexitat, més importància adquireix l'espai i l'immobilisme.

Al llarg de la història, s'han esdevingut diferents escenaris socials. Depenent de les circumstàncies de cada grup, allò es convertia en *normalitat* /realitat. Però sabem que aquesta normalitat no és més que una ficció, una manera de percebre el món que ens envolta i que compartim amb el nostre grup. Com a éssers socials, construïm de manera col·lectiva aquesta percepció en funció de les circumstàncies econòmiques, socials i històriques.

L'entorn social es converteix en unes “ulleres” que ens fan percebre i integrar les normes amb la *normalitat* del grup. Hernando diu; *“una identidad que se contruye a través de los vínculos que establece, de forma que la persona se percibe simplemente como resultado de distintas relaciones..”*⁶ pàg.87. Una d'aquestes normes, relacions, potser la principal, és aquella que ens insereix amb el nostre sexe biològic: la perspectiva de gènere.

EL GÈNERE I LES CIÈNCIES SOCIALS

Un dels grans historiadors del segle XX, Eric Hobsbawm, ens adverteix que la paraula gènere és filla del període de postguerra i del desenvolupament de les ciències socials, especialment de l'antropologia i la sociologia. Així veiem com E. Hobsbawm ens diu: *“De hecho la adopción del término “género” en sustitución de “sexo” implicaba la creencia de que “mujer” no era tanto una categoría biológica como un rol social. El científico que*

⁴ Hernando *Factores Estructurales Asociados a la Identidad de género femenina. La no-inocencia de una construcción socio-cultural*

⁵ Hernando *Factores Estructurales Asociados a la Identidad de género femenina. La no-inocencia de una construcción socio-cultural*

⁶ Hernando (ed). *Mujeres, Hombres, poder. Subjetividades en conflicto*. Ed. Traficantes de Sueños. Madrid 2015

*intentase investigar cuestiones tan delicadas sabía que se estaba aventurando en un campo de minas político.*⁷ " Pàg. 547.

Que el gènere es determini culturalment és una realitat però veiem que, de manera constant al segle XX, qualsevol apropament intel·lectual donava com a resultat la inflamació del debat polític per les connotacions de canvi de mentalitat que això suposava.

Els estudis de gènere han alimentat un debat intel·lectual d'importància per com han influït i provocat conseqüències de canvis visibles de mentalitat. Així es pot observar concretament a la societat occidental, tant en els homes com en les dones.

El "gènere" continua sent una construcció cultural que encara deixa a les dones en una situació de desigualtat amb respecte els homes. És un prejudici imperant que ens impedeix o, en el millor dels casos, dificulta accedir a posicions de poder.

Aquest apartat cerca les raons. Igualment, cal preguntar-se perquè majoritàriament són les dones els referents gairebé únics dels estudis de gènere. Cal fer, doncs, prèviament una aproximació a com han tractat les ciències humanes el concepte *gènere* i com l'han entès.

El psicòleg John Money va ser qui va proposar el 1955 la terminologia de gènere, com un concepte adquirit influït per la cultura i no innat, per referir-se al "rol de gènere". Va descriure amb aquesta definició els comportaments socialment assignats a homes i dones. El mateix any, el psiquiatra R. Stoller, també el va popularitzar en referir-se a la distinció entre el sexe biològic i la identitat sexual.

L'antropologia, per la seva banda, entén el gènere des de la conceptualització global de la sexualitat. Es distingeix el sexe que és donat genèticament i la sexualitat referida als comportaments relacionats amb el òrgans sexuals del gènere que representa el paper social i cultural assignats a cada sexe i que inclou la noció de reproducció i procreació que assegura el futur de l'espècie.

Per la seva banda, la psicologia en general entén "gènere" com aquells processos pels quals cada persona biològicament diferent s'acaben convertint en dones o homes, utilitzant i adquirint aquells atributs que cada societat defineix com a propis de la feminitat i la masculinitat. El gènere, per a la psicologia construccionista (no per a tots els corrents) és una construcció psico-social del femení i masculí.

⁷ E. Hobsbawm. *Historia del siglo XX*

Per la seva banda, la sociologia entén el gènere com un element que estructura el conjunt de relacions socials i que determinen les interaccions entre els éssers humans. S'incideix aquí en que les relacions de gènere són socialment construïdes i, en tant que construccions, són transformables.

No es pot deixar d'esmentar en aquest apartat que, com a conseqüència del desenvolupament del feminisme teòric, assistim a una profunda revisió de les perspectives de gènere a les ciències humanes i socials.

Hi ha una necessitat que existeixi una garantia d'una aplicació ètica del coneixement científic lligat únicament als interessos i la finalitat de la ciència i en línia amb el desenvolupament d'una societat que contempla valors democràtic, plural i intercultural. L'influent positivisme que domina avui dia el coneixement científic i la cultura moderna encara manté una negació de la subjectivitat que hi ha darrera de la suposada neutralitat científica.

En aquest sentit, cal destacar que cada poc temps assistim a estudis que, per exemple, neguen la igualtat entre homes i dones i defensen que el gènere ens ve donat genèticament i biològicament.

Són aquests predeterminats condicionaments els que influeixen en la nostra posició i pas per la vida; és més ho justifiquen amb l'esdevenir històric. Posicionaments que demostren, com encara hi ha resistències científiques lligades al que s'identifica amb el conservadorisme tradicional i polític. Són aquests reprovables experiments que obeeixen a interessos i finalitats de grups específics, econòmics o polítics, lluny del que hauria de ser la legítima finalitat del coneixement científic. Per motius com aquests, la revisió proposada pel feminisme teòric es basa en la construcció d'un coneixement des de la igualtat i la neutralitat.

El subjecte, l'element actiu del coneixement, és qui integra l'objecte al coneixement més enllà de l'empirisme mitjançant les capacitats com la sensibilitat, l'espai i el temps. Són els coneixements relacionats amb aquestes formes de la sensibilitat els que no necessiten ser verificats per l'experiència, perquè son altres formes del coneixement. És en aquesta conclusió holística del coneixement, una visió en la qual, a més de mètode científic, el coneixement necessita de la creativitat i l'espontaneïtat.

Cal ampliar les fronteres de metodologies i adaptacions sense restriccions. L'autoritarisme científic clàssic, aquell que separa entre subjecte i objecte de coneixement, s'infereix en algunes metodologies, i ha estat creades amb biaix de gènere, portant a la destrucció de proves o la manipulació.

A la mirada "racionalista" li cal una reflexió ètica i especialment humana que clarifiqui com la ciència tradicional ha estat creada amb generoses dosis d'eurocentrisme i androcentrisme, i s'ha mostrat en grau intolerant amb respecte a aquelles diferències

relacionades amb el gènere o raons d'etnicitat, per posar un exemple. Per tant, no hi ha raó contundent per acceptar que la ciència clàssica és veritat absoluta.

Utilitzo ara com a fil conductor les ciències socials. Ho considero un exemple a cavall entre el que anomenem el coneixement científic-tècnic i el coneixement compressiu. A priori, són els científics enquadrats a les ciències tècniques els que gaudeixen d'un ampli reconeixement social avui en dia com a dipositaris d'un saber amb prestigi científic sobre les qüestions humanes. Podem constatar igualment que científics i tecnòcrates s'envolten d'un camp epistemològic i un corpus científic que justifica l'acceptació i el prestigi social de la seva competència professional enfront d'altres professionals lligats als coneixements més comprensius com són els enquadrats en la filosofia o l'antropologia o fins i tot del sentit comú o la tradició.

Totes les ciències necessiten d'una revisió des de la base mateixa de la construcció del coneixement científic per descobrir el biaixos i prejudicis en qüestions de gènere.

Tornant al rovell d'aquesta qüestió, apporto la següent definició holística de gènere: conjunt d'elements, pràctiques, normes i valors socials assignats o esperats en funció del sexe biològic al naixement i que mostrarem al llarg de la vida i determinarà les nostres relacions socials així com la nostra identitat.

És el moment de preguntar-se com es construeixen les normes de gènere en cadascun de nosaltres. Pot ser fins a cert punt sorprenent constatar actualment que, des del mateix moment del naixement, hi estem inserits en un sistema cultural i social que ens condicionarà.

Pesem per un moment que, des del color de la roba que es tria per identificar al nadó, s'està predeterminant per condicionaments culturals. En el llenguatge i fins i tot amb les carícies, estem transmetent als descendents de la nostra espècie una perspectiva de gènere igual que ho fem amb els altres aspectes socials i culturals de l'entorn en el que vivim.

P. Bohannon explica al seu llibre, "Para raros, nosotros", que com s'ha comprovat a hospitals dels Estats Units que les infermeres de la maternitat tracten als nadons diferent si són nenes o nens. Als nens els tracten més enèrgicament que a les nenes (pàg. 57). No deixa de ser una anècdota sorprenent però il·lustra com, des del minut primer de l'existència extrauterina, aprenem com hem de ser dones o homes.

L'assumpció de la feminitat o masculinitat, per tant, és un procés que dura bona part de la infantessa i que va més enllà ja que, al llarg de la vida, continuem aprenent. La norma cultural ens precedeix abans que siguem conscients de nosaltres mateixos, opera des de l'exterior fins a l'interior fins que la cultura adopta una realitat psíquica en cadascun de nosaltres.

Es pot concloure, doncs, que efectivament l'adopció del gènere és un procés llarg social i cultural. I és, igualment, un concepte a qüestionar com veurem en l'apartat de post-feminisme.

No hi ha cap mena de diferència entre homes i dones, com a éssers humans són idèntics en capacitats, qualitats i sentiments. L'única diferència és la relativa a la biologia física i a l'activitat de procrear però aquesta diferència no justifica cap altra categorització de tipus mental.

La construcció de la identitat d'acord amb el concepte tradicional de gènere és el que marca les diferències que persisteixen. Cal doncs superar les perspectives de gènere, dos sexes, dos gèneres? Ens hem de preguntar si la reproducció de les identitats de gènere forma part dels impediments a la igualtat total i efectiva.

FEMIN-IS-MES?

Com ja s'ha citat, el feminisme ha estat tant un moviment com una teoria. Cal dir que l'inici de tot plegat és difícil de situar en el moment històric, tot i que la bibliografia sol cenyir-lo a la Il·lustració, moment en el qual una minoria de dones són ja plenament conscients que la seva exclusió no les faria lliures. Dit això, es pot identificar tres etapes temporals⁸ sintètiques:

El profeminisme: Representat per algunes dones que al llarg de la història havien aconseguit desenvolupar alguna activitat intel·lectual, social o política, trencant els canons i normes socials existents i deixant traçabilitat del seu pensament a través de les seves obres.

Un exemple és Christine Pizan, que va ser capaç de mantenir la seva família amb la seva ploma i deixar escrits per a la posteritat reivindicacions i relats de la vida de les dones.

Aquesta etapa també pot estar representada per aquelles heroïnes que van morir reivindicant drets per a les dones. En temps pretèrits, escriure sobre drets era força arriscat fins i tot per als homes. L'autora del primer recull de drets de les dones, Olympe de Goude, fou guillotinata.

La Il·lustració és un moment en el qual els plantejaments de desafiaments socials no només van afectar les jerarquies. Els conceptes igualitaris tenen una incidència molt més enllà de les dones i són fonamentals a l'hora d'entendre el que passa després amb els conceptes de drets i llibertats relacionats amb la consideracions d'inferioritat ètnica i amb la fi de l'esclavitud. La Il·lustració va incidir de forma poderosa i la Revolució Industrial i l'accés al món laboral per a les dones va reblar el vell clau: *“La realidad había cambiado para las mujeres y los hombres (...) Los viejos valores ya no reflejaban la*

⁸ Classificació agafada Femenías (2012: p. 4-11) cita a Celia Amorós (1997)

realidad, aun cuando en casi todos los países la élite dirigente estaba resuelta a aferrarse a ese ideal marcial y caballeresco de la masculinidad que era una rémora de la era preindustrial”⁹ P. Blom pàg.361

Il·lustrades, sufragistes, religioses, bruixes o obreres... podríem dir que el profeminisme està format per totes aquelles que van aconseguir conquerir espais de progrés des de la invisibilitat.

El feminisme clàssic: Desenvolupat al segle XX i molt identificat amb l'igualitarisme tant de drets com de deures. Hi trobem feministes més lligades als moviments i lluites socials que han aconseguit el progrés continuat per totes les dones d'Occident i que han tingut una influència considerable en altres continents.

Crida l'atenció especialment el vocabulari del moviment igualitarista perquè reflecteix moltes vegades les dificultats de cada una de les conquestes i està ple de paraules bel·ligerants: lluita, combat, confrontació, manifestació... La resistència era forta i provenia tant per part dels homes com per part d'algunes dones.

En el seu vessant teòric, cal destacar l'aportació de Simone de Beauvoir com a principal divulgadora i crítica de la situació de les dones i la seva frase cèlebre en el sentit que la dona no neix sinó que es fa. Fonamental per referir-nos a totes les discussions sobre les diferències entre gèneres, sobre allò construït culturalment i les seves conseqüències vitals i fins i tot sobre el sexe que esdevé biològicament i que ha de superar àmpliament la dualitat.

Postfeminisme: nascut a les darreries del segle XX, és aquell que coexisteix encara amb les lluites igualitàries però remarcant la importància i el perquè de les diferències. La igualtat els hi apareix com una mena de trampa sota la qüestió d'igual a què o a qui. Per què no ser diferent? Evidentment representa un progrés en el pensament i en la realitat social un anar més enllà, de coneixement i estructures tradicionals.

Els reptes no estan únicament en preguntar-se per la construcció social de les dones i valorar el que és important en les diferències superant la idea de que emancipar-se no vol dir masculinitzar-se. Els reptes tenen a veure amb la inclusió de la diversitat. *”Segons les situacions de les dones i del context en que es treballi, la política de redistribució de recursos socials, d'igualtat de drets socials i jurídics o de reducció de l'explotació material, esdevindrà prioritària¹⁰” pàg.37*

⁹ P. Blom *Años de Vértigo. Cultura y cambio en Occidente 1900-1914*. Ed. Anagrama. Col. Argumentos. Barcelona 2010

¹⁰ M. Pujal *El feminisme*. Ed. UOC Vull saber. Barcelona

En la mateixa línia E. Illouz al seu llibre "Por qué duele el amor" i parlant del feminisme en general ens explica: "*El feminismo ayuda a ejecutar las normas y los procedimientos que garantizan la justicia, la igualdad, la equidad emocional y la simetría, tanto en el plano institucional como en el plano emocional*¹¹. "pàg.226 .

Hem vist l'evolució feminista des de les reivindicacions de drets fins a la reflexió i transformació social. Potser algun dia futur deixarà de tenir sentit parlar de feminisme, de divisió de gèneres, igualtat i equitat, però a l'actualitat d'Occident i de més enllà les teories i lluites feministes continuen essent necessàries.

Lluita i respecte: la presa de consciència

Només situant-nos en el context de 1949, l'any de publicació d'*El segon sexe*, es pot imaginar el que va suposar la reflexió de De Beauvoir, que va ser mal rebuda fins i tot per la intel·lectualitat, la qual no cal recordar que estava formada majoritàriament per homes. Efectivament, les cròniques de l'època ens revelen que hi va haver reaccions polítiques en contra per part de les dretes conservadores i també de les esquerres progressistes.

Als ulls actuals costa concebre una unanimitat com aquesta. Aquesta constatació parla bé de l'evolució del pensament social en el temps, doncs avui en dia és fàcil constatar com àmplies capes han integrat el llegat de l'autora parisina, el qual és àmpliament reconegut com una filosofia útil i referent. El millor elogi que mai hagués imaginat l'autora és que avui la seva reflexió ni sorprèn ni és motiu d'escàndol sinó que està integrada en el pensament general de la societat.

Crida molt l'atenció que se'ns hagi volgut insistir que la figura de De Beauvoir resti totalment lligada (si no subordinada) a la del filòsof J.P.Sartre i la seva relació personal. Per què ho remarco? Doncs perquè en iniciar les cerques a internet per a completar la part bibliogràfica he hagut d'empassar-me pàgines i pàgines d'investigacions de poc valor i tafaneries sobre la vida d'aquesta singular parella i sobre la natura de la relació "amorosa" que va existir entre ells.

La manera com molts s'han aproximat a la figura i la talla de l'autora estimula la reflexió sobre les trampes del patriarcat: les cerques sobre De Beauvoir queden salpicades arreu per un escrutini de les seves relacions amoroses.

Em demano perquè hi ha articles que la titllen de proclamar allò que ella presumptament no feia o creia? Per què encara avui en dia cal estar tant pendants sobre amb qui dormia la De Beauvoir? M'atreveixo a dir que una de les més rellevants

¹¹ E. Illouz. *Por qué duele el amor. Una explicación sociológica*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012

pensadores del s. XX continua essent víctima d'aquesta fixació del patriarcat com a conseqüència de la seva condició femenina.

És indubtable que ha existit una manifesta hostilitat a la comprensió d'una relació establerta entre tots dos intel·lectuals de gran pes. Jo intueixo que aquesta caldria veure-la més acuradament com una representació de l'Eros platònic ja que, en una relació intel·lectual marcada per la igualtat, entre ells sí podia ser versemblant l'opció viable d'establir una relació igualitària que pogués ser plenament satisfactòria.

L'Eros platònic va ser concebut com un camí per arribar al món de les idees, el desig, l'amor que és lliurat, satisfet i correspost, en el qual la bellesa és el peatge que s'interposa fins un coneixement veritable. Potser ells van assolir el premi, com creia el pensador de l'antiguitat i, dissociant l'amor de la part física, van aspirar a assolir el coneixement intel·lectual i gaudir de l'amplitud del significat dels conceptes de veritat i bellesa.

Deixant de banda les interpretacions accessòries sobre l'autora, *El segon sexe*, set dècades després de la seva aparició, és un llibre que incideix en constatar fets denunciabls que no han canviat tant o, si més no, malden per persistir en cert grau. Aquesta constatació, per a mi, ha estat una bona sorpresa ja que confesso que, a priori, creia que el feminisme de la igualtat havia anant quedat superat pel curs dels esdeveniments. Però l'argumentació de l'autora francesa es manté vigent i prou suggeridora com molts dels diagnòstics que s'hi poden llegir.

Cal dir igualment que Simone de Beauvoir no va afrontar aquest llibre amb la intenció d'escriure un tractat feminista sinó que el seu propòsit era bastir una recerca a partir d'un plantejament d'investigació filosòfica. Va intentar igualment exposar la realitat incloent la descripció d'una varietat de tipus de vida de dona. Mai va escriure amb animadversió en contra dels homes. Malgrat tot, el seu missatge va ser mal interpretat i aquesta obra va ser destinatària a la seva època d'una gegantina onada d'incomprensió. Va congregat atacs furiosos per part d'homes i també per dones.

Cal dir que *El segon sexe*, s'adreça als homes igual que a les dones i, potser per això, va molestar tant. Devia ser la primera vegada que una dona, molt ben considerada intel·lectualment, interpel·lava amb arguments tan reals, d'igual a igual.

Visualitzo a Simone de Beauvoir, com una de les primeres dones, "*avant la lettre*", com a conseqüència d'un conjunt atípic de factors socials i culturals, que desenvolupa una individualitat independent i relacional, que avui seria del tipus actual. La pensadora va saber aplicar a la seva condició biològica de dona prou distància i, dotada amb consciència igualitària, es va mostrar plenament capacitada per transcendir i teoritzar sobre allò viscut en el seu gènere.

En el meu cas, els testimonis i extractes de vida que s'hi relaten m'han fet sentir trista. En altres casos, m'ha costat empatitzar. En qualsevol cas, no ha coincidit amb el tipus de llibre feminista que havia previst, ja que m'esperava un rotund manifest. En un moment determinat, l'explicació detallada i minuciosa de com es construïren els dos sexes i com van viure les dones en diferents contextos històrics m'ha fet pensar en una extensió excessiva però el context és utilitzat de forma precisa per justificar la tesi principal sobre com la dona és resultat d'una construcció.

Les derivacions que van teixint el fil del llibre apunten a objectius de desvetllaments, a partir de l'òptica igualitària de l'autora, evitant als lectors imposicions pamfletàries.

L'autora s'esforça en oferir una visió comprensiva del perquè la dona és l'altre. Ens explica que hi ha tres vies d'opressió: ontològica, biològica i cultural. És aquesta última la que té més rellevància. Els mites creats pel homes i l'ambivalència a la que s'ha sotmès la dona és la raó que l'ha portat a la subordinació històrica.

Si atenem estrictament al llibre, es diria que el que demana la pensadora és que les dones sentin que tenen el deure de canviar el seu status i assolir els mateixos drets i deures que els homes, de sentir-se i mantenir-se iguals. La via per la independència i l'autonomia dels homes és el treball propi i anima a educar les nenes en aquests valors i deures per assolir la fita.

70 anys després, la finalització d'aquests deures per fer encara no està completament resolta. Aquesta reivindicació continua formant part de la lluita diària de moltes dones, especialment al continent africà, asiàtic i a l'Amèrica llatina, on el pseudo-esclavatge de les dones és un fet i el feminisme només ha acarolat algunes capes intel·lectuals sempre minoritàries.

Cal remarcar a més que una de les revelacions notables que s'extreu de la lectura del llibre és la constatació que, històricament, allò que es considerava autènticament humà era identificat amb el sexe masculí. La pensadora parisenc deixa meridianament clar el fet masculí d'apropiar-se il·legítimament d'allò que corresponia al conjunt. C. Amorós, al voltant d'aquesta reflexió, ens ho explica amb aquestes paraules: "*..Evidencia que lo masculino se ha apropiado ilegítimamente de la parte que nos correspondía en lo genéricamente humano justamente por serlo, y no tenemos que transexuarnos, si vale decirlo así, para ser humanas, simplemente humanas.*" Pag. 45¹²

Dels missatges més importants que transmet l'autora, destaco el de la crida a suprimir aquells projectes que, històricament, han estat projectats per a les dones (l'etern femení) i que les impedièren accedir a la categoria de subjectes. O dit més clarament, encoratja a les dones perquè lluitin per assolir la possibilitat de fer realitat el projecte

¹² C. Amorós. *La gran diferencia y sus pequeñas consecuencias ...para las luchas de las mujeres*. Ed. Catedra Universitat València. Instituto de la mujer. Madrid 2007

individual que desitgin, tot cridant: ¡Atreveix-te a construir-te a tu mateixa en llibertat! No podem oblidar que S. De Beauvoir és en essència existencialista i que aquest pensament interpel·la a l'existència en comptes de l'essència: davant les obertes possibilitats hom s'ha apropiat i s'ha de realitzar.

El segle XX ha estat un segle de feminisme. Les dones a l'entorn occidental han aconseguit nivells d'afirmació impensables segles abans. L'accés a les llibertats individuals, als drets de plena ciutadania o l'accés a l'educació són en part deguts al pensament d'una filòsofa de referència com De Beauvoir així com el fruit d'un moviment feminista imparabile, incansable i lluitador, hereu del seu pensament.

Els reptes que s'han anat configurant modernament són la conseqüència d'aquesta millor qualitat de vida i de la creació de noves subjectivitats que, com veurem més endavant, afecten fermament les concepcions i relacions entre sexes i, perquè no dir-ho també, tots els àmbits socials.

Entre les crítiques abocades sobre aquest progrés, destaca aquella que assenyala que la collita de la fita feminista s'ha anat desenvolupant en estreta relació amb la consolidació de l'Estat-nació i els sistemes de benestar productes de la postguerra. Aquesta visió ha animat a moltes feministes de nova concepció a qüestionar la col·laboració del moviment amb la consolidació d'un sistema i allunyar-se dels preceptes igualitaris tot cercant vies alternatives.

Desenmascarant el patriarcat

En aquest apartat em proposo analitzar les teories del feminisme de la diferència resseguint l'obra d'Almudena Hernando, una de les pensadores actuals que considero més inspirades.

El bagatge intel·lectual d'A. Hernando, que és llicenciada en Història i Doctora en Prehistòria, aporta un camp de visió idoni per preguntar-se, entre altres coses, pels orígens primigenis de la subordinació de les dones.

Per cercar resposta, ha emprat la pràctica antropològica estudiant algunes de les darreres societats de caçadors-recol·lectors que han perviscut fins a l'actualitat. El coneixement i l'experiència directament viscuda en l'observació de les pràctiques i estudi d'aquests indígenes suposa un fet capacitador per teoritzar com s'hauria instaurat la subordinació i perquè s'hauria perpetuat com un factor persistent i sense gaire resistències. Igualment, tot plegat l'ha portat a comprendre com són i com pensen aquestes realitats humanes, sense prejudicis previs.

La seva obra combina dades històriques del passat amb un raonament especulatiu del present tot lligant ponts i connexions entre el passat i el present.

Cal dir també que si pel feminisme de la igualtat l'assumpció de drets legals ha estat una fita memorable, per al feminisme de la diferència el conceptes identitat i de cos són també dignes de menció destacada.

És preceptiu insistir que el feminisme de la igualtat es preguntava si s'havia d'auto-constituir o inventar una identitat femenina, i A. Hernando es capbussa en aquesta qüestió amb rigor històric per afirmar que les dones, en diferent mesures, han anat desenvolupant dues identitats: la relacional (durant segles) i la individual (molt lligada al present).

L'origen de la subordinació

Almudena Hernando ens presenta una hipòtesi històrica fonamentada sobre com creu que homes i dones van desenvolupar identitats diferenciades. Ens diu que, en origen, les societats de caçadors – recol·lectors eren societats altament cooperatives. En aquestes societats el llenguatge i el sexe actuaven com a mitjans de comunicació i tenien una funció com a elements de cohesió dels grups.

Se'ns justifica que les dones van assumir unes tasques que requerien menys mobilitat com a conseqüència dels estats reproductius i la vulnerabilitat de tenir cura les cries humanes, les quals són, com sabem, extremadament dependents en comparació amb altres espècies.

Els homes, entre tant, van anant assumint tasques d'exploració i caça, que els allunyava del grup i els posava en contacte amb altres realitats i grups aliens als que ells mateixos pertanyien.

En principi, doncs, existia una tendència a la divisió de tasques sense que això suposés assumir-ne una subordinació com a conseqüència de desenvolupar una funció o altra. Es tractava d'un estat basat en la col·laboració.

Aquest precedent unit a que, progressivament, es va aprendre a transmetre els coneixements i la informació, va ajudar a desenvolupar un pensament simbòlic que ordenava el món, associat a la vida i a la natura, que havia nascut per a mitigar l'angoixa vital davant d'una natura incommensurable i lligat a un espai conegut i uns cicles temporals repetits.

Aquesta societat, doncs, van construir tot un sistema de creences, dins del qual es referenciaven les coses fixes (espai) i les referències mòbils (temps)¹³.

S'ha comprovat, mitjançant estudis antropològics, que els grups humans que tenen únicament comunicació oral atribueixen a la natura i els cicles estacionals (allò únic que

¹³Revisar l'apartat 2.1 sobre la construcció de la individualitat-

coneixen) comportaments humans, de manera que acaben establint una relació de tipus emocional i personal amb la natura.

Les diferents identitats: relacional i individualitzada

La teoria d'A. Hernando es basa en el fet que la construcció de la individualitat va partir d'aquests precedents per propiciar una construcció diferent per als homes que per a les dones.

En un principi, tots els integrants del grup tenien una identitat relacional i col·laborativa, *“que consiste en tener una idea de si solo en tanto que partes de una unidad mayor que es el propio grupo, lo que aumenta la sensación de seguridad y potenciar frente a una naturaleza que no controlan en ninguna medida¹⁴.”*pàg. 67 .

El que podem extreure és que, a mida que es desenvolupa la complexitat social, es van anar creant les jerarquies/poder. I aquestes van recaure en aquells que eren més forts físicament (homes) que sortien fora dels límits coneguts del grup (espai).

La identitat relacional implica una concepció d'un mateix sempre en relació amb el grup. I el fet que alguns homes entressin en contacte amb altres, els va fer desenvolupar altres competències i experiències que amb milers d'anys i evolució, es va anar convertint en la identitat individualitzada: *“Mi argumento es que al comienzo de todas las trayectorias históricas este tipo de identidad relacional caracterizaba tanto a los hombres como a las mujeres de grupo social. Pero a medida que los hombres fueron ocupando posiciones especializadas y desarrollando funciones distintas –y por tanto, posiciones de poder-, este tipo de identidad fue progresivamente asociado sólo a las mujeres, hasta el punto de que ahora la conocemos como identidad de género femenina.¹⁵”*pàg.69

El més interessant d'aquesta teoria és que dóna una raó més enllà de la biològica per a justificar el que ha estat la subordinació de les dones des de gairebé el principi dels temps adduint que, si en un principi es tractava d'una situació de conveniència per a l'espècie, poc a poc es va convertir en una pràctica socio-cultural associada al poder masculí que impedia forçosament el desenvolupament femení; *“la identidad relacional o de género femenina no deviene de esencias ni de biologismos, sino de una dinámica social que ofrecía a las mujeres un único modelo de identidad, entre otras cosas a través de mecanismos para castigar y excluir a aquellas que pretendían abandonarlo.”¹⁶*pàg. 122

¹⁴ Hernando. *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012.

¹⁵ Hernando. *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012.

¹⁶ Hernando. *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012

Dit d'una altra manera: els homes desenvoluparen una individualitat independent perquè les dones eren el nexa amb la seva individualitat relacional.

La fantasia de la individualitat

Un dels eixos vertebradors de les idees d'A. Hernando és que pot haver una construcció de la individualitat que pot ser dual en tant que una persona es pensa a si mateixa de manera aïllada amb relació al temps com també en funció de les relacions que té i l'entorn en què viu: *“la identidad opera sobre la base de combinar de manera compleja dos conjuntos cerrados de rasgos, los de las identidades relacional e individualizada.”*¹⁷Pàg.135

La teoria d'A. Hernando pressuposa que totes les persones configuren aquesta construcció dual de la individualitat però que la pràctica sociocultural les ha dissociat, desenvolupant de forma predominant en el cas dels homes una individualitat independent i en el cas de les dones una individualitat relacional. Considerant això, si totes dues estan presents, el nivell de desenvolupant d'una o una altra individualitat està condicionat tant pels patrons de gènere com també per altres condicions socioeconòmiques:

*“El grado de individualidad de una persona no es otra cosa, entonces, que el trasunto identitario de su posición de poder/ control/ conocimiento racional del mundo. Es la contraparte cognitiva de ese grado de poder. (...) un aumento de poder implica un aumento de poder implica un aumento de la individualidad, pero al mismo modo un desarrollo de la individualidad (..) implica el sentimiento y la capacidad de poder. Y al revés: una pérdida de poder generará un aumento de la identidad relacional para compensarla y mantener la confianza en la propia supervivencia”*¹⁸ Pàg. 106

A partir de l'anàlisi que fa Hernando es perfila la dualitat raó/emoció lligada a la dualitat de les individualitats independent/relacional.

L'autora ens diu que, a l'Antiguitat, les activitats i les jerarquies van quedar en mans dels homes i sobre ells van recaure moltes de les activitats que van ser responsables del progrés tecno-científic. Això va propiciar que, paulatinament, es consolidés l'àmbit del que anomenem raó per quedar associat indefectiblement als homes.

Per una altra banda, de manera similar i també progressiva, l'àmbit de les emocions i dels vincles emocionals va quedar lligat al món de les dones, produint-se, amb el pas del temps, la dissociació entre tots dos conceptes i una especialització de cada sexe en un àmbit diferent.

¹⁷ Hernando. *La fantasia de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012

¹⁸ Hernando. *La fantasia de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012

Per a l'autora, la justificació del patriarcat es troba en aquesta dissociació de raó/emoció que s'ha mantingut fins al segle XX per l'interès dels homes que, parcel·lant les dones dins d'aquesta especialització, mantenien al costat l'importantíssim i imprescindible món de les emocions. *“no creo que la historia haya invisibilizado a las mujeres en razón de su sexo, sino de su especialización en el sostenimiento de los vínculos y la conexión emocional, cuya importancia fue progresivamente negada por los hombres que iban depositando en la razón y en la tecnología las únicas claves de su poder”*¹⁹. pàg. 121

La idea final en la qual incideix A. Hernando és que l'individu home o dona no es pot deslligar de la comunitat i que la raó no pot existir deslligada de l'emoció.

Si fins a la modernitat ha funcionat la dissociació entre la raó i les emocions, és perquè les dones eren utilitzades pels homes per establir i mantenir aquesta connexió emocional amb els vincles, emocions i comunitat impeding que aquestes accedissin al món de la raó i al desenvolupament de la seva pròpia individualitat independent fins convertir en costum i normalitat una anomalia:

*“Mi argumento es que históricamente, a través de ambas estrategias, los hombres fueron compensando, sin saber que lo hacían y sin poder reconocerlo, el déficit de vínculo y sentido de pertenencia que iban perdiendo con la individualidad, construyendo así la fantasía en la que ella se basa. Pero es tan potente el discurso de la verdad que sostiene el orden patriarcal que lo que es evidente y está ante nuestros ojos nos parece invisible, porque se nos enseña a creer que las cosas son como el discurso las cuenta y no como nosotros mismos las observamos (sin ver) que son”*²⁰. Pàg. 110

Trampes històriques del patriarcat

Moltes trampes s'han perpetuat per assegurar-ne la subordinació de les dones i per mantenir la dissociació raó/emoció. A. Hernando recorre al pensament de Foucault per estudiar com les dinàmiques de poder han perpetuat la subordinació a partir de la teoria per la qual els subjectes estan inserits a la trama històrica. L'ordre patriarcal ha construït una veritat masculina que tots tendim a creure sense excessius o cap qüestionament. Per la importància d'aquesta tesi, considero oportú un breu repàs a les teories del pensador post-estructuralista francès.

Paul-Michel Foucault

Des de Hegel, la tradició filosòfica tendia a situar la història com un desenvolupament marcat per una continuïtat substancial i lineal. Foucault, pel contrari, visualitza una trama històrica sense un esdevenir continuat, sinó caòtica i fragmentada. És en aquesta

¹⁹Hernando. *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012

²⁰ Hernando. *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012

concepció històrica on estan inserits els subjectes i on es produeixen i confronten les diferents lluites de poder, ja siguin petites o grans, en la pugna per imposar diferents interpretacions de la veritat. Tot i aquest desfici, mai arriba a culminar un sol i únic poder, degut precisament a les grans complexitats que s'esdevenen a la trama històrica en la qual es produeixen els fets.

El poder, segons Foucault, no depèn només d'una qüestió de força física sinó que incorpora la capacitat de fer aparèixer veritats i de fer-les estendre's assolint una forma de sobirania. Així el poder té la capacitat de crear i imposar "la veritat" i de subjectar i modelar les subjectivitats dels éssers mitjançant les institucions i repeticions.

Una característica d'aquest poder és que no és percebut com a tal sinó que en constituir-se com a *veritat/saber* és acceptat sense resistències i sap fer-se oblidar. Per al pensador, el poder no és una qüestió teòrica sinó que forma part de la nostra experiència i cal entendre com funciona per estudiar les formes de resistència.

Dins d'aquesta trama històrica i de poder foucaultiana, el subjecte no es pot dissociar de les dinàmiques culturals i productives. Tampoc pot desvincular-se de les seves formes culturals, que són una manera determinada d'organitzar i institucionalitzar la cultura i el coneixement, creant un llenguatge propi i arribant així a l'estatus de raó/cientifisme.

L'estudi d'aquestes formes culturals el va portar a reflexionar sobre la gran complexitat de relacions que s'establen com a poder. La més important d'aquestes relacions per a Foucault és la que s'estableix entre poder i raó. La raó és, doncs, un instrument amb l'objectiu de dominar i controlar la natura natural dels subjectes. Tot aquell coneixement que serveixi per conèixer el subjecte és una forma de poder i control. Per això, assenyala que la raó ha de ser qüestionada. Sota l'aparença d'un coneixement raonable, sempre hi haurà un intencionalitat per dominar les persones.

Un dels "poders" del poder és que té la capacitat de comunicar la interpretació de la seva veritat, d'imposar una veritat. I ho fa fent servir mitjans o dispositius. L'esforç per qüestionar, sospitar dels discursos i dels ordres morals més consolidats, és anomenat per Foucault com la genealogia. Fent la genealogia d'un dispositiu o d'un model cultural, alliberant-lo del seu caràcter singular i arbitrari així com estudiant pacientment la seva història, ens mostrarà allò més amagat, allò que es vol oblidar, allò que no és convenient posar de relleu per a la veritat establerta.

Ens parla també Foucault del poder pastoral, relacionant l'estat amb la figura del pastor, aquell que assumeix el poder de controlar i vigilar el ramat/ població. Per fer-ho, l'estat utilitza les seves institucions, les quals vistes de prop confirmen un tòpic: una relació desigual de poder. Sempre hi ha un pastor i uns condis. Qualsevol que subverteixi aquest ordre, atacarà el sistema i les normes.

No és massa difícil entendre, doncs, el perquè del lligam entre el feminisme i el pensament de Foucault.

Com va sostenir el pensador, el sexe no és allò donat de manera natural, sinó construït sobre la base d'un conjunt de dispositius discursius i de poder. L'ordre patriarcal ha construït una veritat masculina que tots tendim a creure sense qüestionar. És una realitat com també ho és que el feminisme construeix les seves veritats qüestionant allò que el patriarcat ha inculcat.

Les útils trampes del patriarcat: el cinema

El cinema ha estat i és un dispositiu útil i rellevant per mantenir el més tradicional rol de gènere. Curiosament és una tecnologia que, com a fenomen de la societat de masses, neix gairebé coincidint amb els inicis del moviment sufragista, llavor del feminisme. Tot i que la seva aparició és cabdal en l'adveniment de la modernitat, s'ha treballat poc per l'igualitarisme i hem vist que, durant més de un segle, el dispositiu s'ha utilitzat essencialment com a transmissor d'uns perfils de gènere tradicionals.

La nostra individualitat, com hem vist a l'apartat 2.1, necessita les parts relacional i emocional per a mantenir un univers simbòlic *"para salir del caos y edificar una objetividad coherente, una estructura emocional, simbólica, imaginaria y lógica, precisamos de narraciones ejemplares a fin de convertir, como ya se ha señalado, nuestras percepciones en representaciones."*²¹ Pàg. 26

El cinema, la televisió i internet s'han convertit en eines indispensables per a l'educació i mecanismes d'introducció de la cultura dominant, a una importància d'una alçada gairebé similar com el propi entorn.

Ens inserim dins d'un món ple d'imatges que representen la realitat o ho sembla, ara amb més intensitat que a tot el llarg de la història. No és un fenomen nou: els impactes visuals han tingut transcendència des de l'antiguitat fins i tot les arts medievals són l'exemple recurrent en l'excel·lència de la funció pedagògica i propagandística del poder.

Les imatges resulten molt més intuïtives i tenen el poder de moure les persones i de deixar una petjada permanent a la memòria del espectador. Les imatges, ja a l'Antiguitat, constituïen una metodologia per ensenyar als il·letrats les accions que Déu estimava i que ells podien imitar. A l'actualitat, són una forma de representació de la realitat i de les relacions socials.

²¹ P. Aguilar Hernando (ed). *Mujeres, Hombres, poder. Subjetividades en conflicto*. Ed. Traficantes de Sueños. Madrid 2015. P. Aguilar *La ficción audiovisual como instrumento de educación sentimental en la Modernidad.*

El cinema i la ficció televisiva serveixen per anar heretant una cultura, per reproduir-la i, al seu torn, transformar-la: *“Nuestro universo emocional nos fabrica recuerdos, nos propone modelos, nos enseña códigos de conducta, nos abre ventanas o nos cierra puertas, nos traza sendas y mapas sentimentales, modela nuestra subjetividad y nuestra vida.”*²² Pàg. 27

El llenguatge cinematogràfic actua amb una força poderosa de representació de dinàmiques de poder i de patrons que, durant dècades, no han contemplat gaire la diversitat social, ignorant volgudament tot allò que és pertorbador per diferent. El més preocupant és que aquesta constatació no està suficientment qüestionada.

És a partir de la dècada dels setanta que el feminisme va començar a qüestionar el discurs fílmic constatant que s'havia instaurat uns estereotips tradicionals de feminitat resumits en subjectes passius, àngels de la llar, objectes de desig i violència contra les dones²³. Quan una dona escapa al guió d'aquests patrons determinats, el discurs sol insistir en reconduir-la fins al esquema de la cultura hegemònica dirigint cap a la representació inalterable de ser dona que ha fixat la societat patriarcal o fracassar en l'intent oposat.

L'aportació feminista ha incidit en el qüestionament dels productes cinematogràfics i televisius al temps que ha contribuït a educar les mirades.

Amor, Subordinació i Capitalisme Emocional

Qui no ha presenciat la típica anècdota que sol passar a totes les cases en la qual un membre de la família pregunta a l'infant de la casa pel seu noviet o novieta? Aquesta és la típica situació que passa en qualsevol moment amb tota naturalitat i que fa pila amb els milers de construccions socials i de gènere que es transmeten quotidianament durant l'etapa de formació de qualsevol infant.

Curiosament, si hi ha un assumpte que sol ocupar una indiscutible posició a l'escala de valors d'un individu a Occident és la vida amorosa, segons els productes culturals més consumits. L'amor sol presentar-se com un concepte lligat a l'emotivitat, el qual es resisteix al món de l'anàlisi.

En aquesta part, ens centrarem a veure com estem abordant aquest estudi des del feminisme teòric. Afrontaré el tema amorós i el romanticisme con una disciplina d'estudi. Per definició, aquest tema sembla no haver estat qüestionat per la raó, perquè de fer-ho, es convertiria en anodí i perdria la seva màgia incerta. Potser és també perquè l'amor milita bé amb les arts i les ciències més emocionals. No podem oblidar que, a

²² P. Aguilar .Hernando (ed). *Mujeres, Hombres, poder. Subjetividades en conflicto*. Ed. Traficantes de Sueños. Madrid 2015. P. Aguilar *La ficción audiovisual como instrumento de educación sentimental en la Modernidad*

²³ Durant la realització d'aquest treball vaig veure per primer cop "Un tramvia anomenat desig". Em va sorprendre la normalitat amb que es tractava la violència domèstica i com es vinculava amb l'amor apassionat.

Occident, impera encara una noció de la separació-oposició entre ciència/raó i emocions.

D'allò que no hi ha cap dubte és que l'amor romàntic ha estat un dels temes centrals de la cultura occidental. Però potser el que cal qüestionar-se és com històricament a Occident s'ha construït aquest lligam entre l'amor romàntic i la subordinació de la dona, el qual arriba als nostres dies amb fort vigor.

Per començar cal dir que, tal i com fan les autores, també jo faig una assimilació del l'amor romàntic amb allò que és l'amor sexual o la pràctica de l'amor passional. Històricament la pràctica de l'amor romàntic ha evolucionat molt. A l'antiguitat, els nostres avantpassats culturals, tant grecs com romans, no tractaven les dones en condicions d'igualtat real, degut a prejudicis físics i culturals. Per una altra banda, l'amor romàntic no tenia la mateixa contextualització que a l'actualitat, les relacions sexuals totes elles portaven implícita una relació de subordinació, un ciutadà masculí qualsevol podia mantenir relacions amb tot aquells que tinguessin un estatus inferior, fossin dones, joves, esclaus o estrangers. Per tant, la sexualitat estava associada en primer terme a una subordinació per relació de poder sigui aquest econòmic, intel·lectual o polític, indiferentment de si es practicava sexe de tipus heterosexual o homosexual.

Els exemples descrits en el Banquet de Plató deixen clar que les pràctiques sexuals són subordinades i, indiferentment, heterosexual o homosexuals.

Per una altra banda, hi ha exemples literaris com la Medea d'Eurípides o l'Antígona de Sofocles, en els quals la dona apareix com un model poc comú però existent, amb fortalesa i criteri, encara que conscient de la seva posició social. El que cal remarcar és que l'amor romàntic a la societat grega no era tant unívocament heterosexual com s'ha volgut dir en èpoques posteriors a Occident.

Però si parlem d'amor romàntic i subordinació no es pot deixar de citar la perspectiva de la Fin' Amor medieval que consistia en un joc a dues bandes i on, per primera vegada, les dones semblen estar en un posicionament de no subordinació. Però, és clar, es tracta d'una trampa, pel que sembla, tot es limitava a un ritual idealitzat de l'amor sincer situat més en l'entorn moral i literari que en la vessant del plaer i l'amor consumat. Una escenificació que respon a donar satisfacció a l'objectiu final de la Fin' Amor que no era un altre que la lleialtat i la fidelitat. Dit d'una altra manera: vassallatge (subordinació) en l'àmbit ideal de l'home cap a la dona. Només a un àmbit ideal (no real) les dones no estaven subordinades.

És aquesta una època on existeixen també pràctiques amoroses més enllà de l'heterosexualitat però on es senten les bases per a castigar qualsevol pràctica sexual que difereixi de l'heterosexualitat procreativa. La influència de l'església es comença a deixar sentir com a regulador social. Estem, doncs, parlant d'una altra mena de subordinació.

Si continuéssim viatjant per la història i els models culturals d'ençà de l'Edat Mitjana, trobarem majoritàriament un model únic de comportament amorós i on les dones estan incondicionalment subordinades. La història i la literatura ens presentarà models de mares abnegades, dones i reines preses per la folia amorosa i també santes, però sempre amb una eterna i constant dependència. Sempre refermant un model, sense interrogar-se.

També gaudeix de predomini l'heterosexualitat normativa, aquella que insistia a la constant d'un sexe marital en el qual la procreació era l'únic objectiu i on qualsevol altra comportament era "antinatural" i com diuen les nostres autores s'havia de "domesticar la sexualitat" pàg. 60. Però no oblidem que aquestes estrictes normes no han evitat mai que les pràctiques de sodomies s'efectuessin encara que condemnades a estar amagades.

Amb aquest precedents, no ens hem d'estranyar que el model continuï amb vigència. Si jutgem pels models de conducta actuals, els que percebem pels productes culturals, pel·lícules i literatura entre altres, es diria que continuem submergits a la prevalença d'un model amorós, l'heterosexual, en el qual l'amor és un aspecte més central que mai. El missatge incorpora la fantasia que, amb l'amor, es poden reparar totes les altres carències afectives i organitzar una nova i millor vida.

Hem reflexionat sobre la construcció de la perspectiva de gènere i sabem que, des del naixement, hi estem inserits en aquest sistema cultural i social que ens condicionarà. Doncs bé, aquest sistema continua, mantenint una estreta relació entre l'organització de l'amor i l'ordenament desigual del món .

Per una altra banda, el segle XX s'ha mostrat revolucionari en les qüestions de gènere. Mai abans s'havien produït tants canvis i en tan poc temps sobre la naturalesa de les relacions entre homes i dones. Però no oblidem que encara avui en dia l'organització social ens obliga a ubicar-nos d'una manera diferent com a homes o com a dones. Continuem integrant valors i consignes durant la nostra socialització que fa perpetuar els models com una psicologia de la debilitat i la derrota per a les dones en contra d'una psicologia de la lluita i la prepotència reservada per als homes.

La ficció audiovisual participa activament a perpetuar, reproduir i ensenyar-nos un model emocional que condiona el model de conducta mostrant-nos el camí que hem de seguir. A més, de manera tramposa, en la majoria dels casos, la ficció sigui literària o audiovisual, ignora volgutament la diversitat que presenta la vida social.

No hem de menystenir que som permeables als missatges que rebem perquè el llenguatge audiovisual és fonamentalment emotiu i per tant normalment no posem filtres racionals a l'hora d'internalitzar-los: *"Ante una imagen somos mucho más crédulos y vulnerables. Sin en una película se verbaliza algo mientras se muestra lo contrario, creemos los que vemos, no lo que oímos. Ello tiene consecuencias*

*importantes. Por ejemplo en una película, rara vez se explicita verbalmente que las mujeres sean inferiores, subalternos, a las que no se debe prestar atención (más allá de la sexual) que no cuentan en lo que de verdad importa. Pero sin embargo, eso es lo que se nos muestra. Y ese es, en consecuencia el mensaje”*²⁴pàg.33

La idea de l'amor romàntic contribueix influint en la nostra presa de consciència individual en la qual les dones se'ns atorga el poder de la capacitat afectiva, aquella que preval a l'hora de construir les nostres relacions íntimes. Ens prefigura a més com a éssers per a ser mirats, configurant-nos una permanent inseguretats corporal.

Només cal donar una ullada als models estètics imperants a la societat occidental lligat als interessos de consum, inassolibles per a la majoria però suposadament desitjables i perseguibles.

Potser per això, fins al segle XXI, l'amor no ha estat gairebé qüestionat per la raó i pel feminisme teòric perquè en fer-ho es qüestionen molts dels ciments de la nostra cultura, com els estètics i els afectius per exemple, i potser és deixen massa a la vista algunes limitacions culturals que encara imperen. És com si l'amor fos, en el context d'una societat més individualista, superficial i estètica, una forma de mantenir la cohesió i un punt de trobada entre dones i homes.

Per una altra banda, sense la prevalença del model de l'amor romàntic i el patró de subordinació, trontollaria la més clàssica de les institucions humanes: la família.

Dit això, a Occident durant el segle XX i XXI, sembla haver-se encetat noves maneres i nous models culturals possiblement de la mà de la postmodernitat, la globalitat i la multiculturalitat. Però també s'ha esdevingut el mateix des de les ciències socials i el progrés científic i, molt especialment, des del feminisme, que ha propiciat una nova manera de qüestionar els models socials tradicionals, aparentment immutables.

També això és així perquè ha propiciat una redefinició de les dones com a subjectes actius de fet i de dret ajudant a modificar cap a un nou posicionament social. També s'ha produït el fenomen acompanyant el progrés incitant-ne el qüestionament enfront la subordinació, sigui quina sigui amorosa, laboral o política.

Per seguir avançant, les dones necessiten identificar i desmuntar la mirada de la ficció, del relats i les imatges, canviar unes mirades patriarcals i que han configurat el nostre univers simbòlic i els mapes afectius²⁵. Encara que no es pugui escapar del tot de la

²⁴ Hernando (ed). *Mujeres, Hombres, poder. Subjetividades en conflicto*. Ed. Traficantes de Sueños. Madrid 2015. P. Aguilar *La ficción audiovisual como instrumento de educación sentimental en la Modernidad*.

²⁵ Hernando (ed). *Mujeres, Hombres, poder. Subjetividades en conflicto*. Ed. Traficantes de Sueños. Madrid 2015. P. Aguilar *La ficción audiovisual como instrumento de educación sentimental en la Modernidad*

nostra pròpia cultura, es pot dir que ja assistim de mica en mica a la mutació de la idea tradicional de l'amor, en la qual el feminisme ha contribuït poderosament .

Una de les autores abans esmentades que ha reflexionat sobre el feminisme teòric, E. Illouz, ha contribuït a estudiar el tema del amor des d'un altra perspectiva, anomenant-lo *Capitalisme Emocional*. Però abans d'abordar aquest concepte, cal fer una esquemàtica descripció del marc en el que es troben homes i dones:

- **Objectes i novetats.** La dinàmica del capitalisme ens empeny des de fa dècades a consumir compulsivament. Rebem constantment impactes publicitaris que inciten a satisfer materialment el nostres suposats desitjos i ens porten inevitablement cap al consum d'objectes i experiències com a mitjà per aconseguir la felicitat. La contrapartida, segons l'autora d'aquest hedonisme i narcisisme individual és el descontentament, l'ansietat, l'estrès i les addiccions. Com a conseqüència d'això, fins i tot s'ha desenvolupat una cultura de la teràpia i l'autoajuda per superar-ho. El capitalisme ens ha induït a pensar en termes mercantils, en el qual tot els aspectes vitals de tot el que ens succeeix ha de tenir un significat i podrà ser aprofitat com a benefici.

-**Ignorància i entreteniment:** els productes de cultura massiva semblen estar dissenyats per a una gran població que viu allunyada de qüestionaments intel·lectuals, encara que hagin gaudit de períodes formatius llargs. Per una altra banda, es diria que la població en general sembla necessitar estar constantment escapant i entretenant-se amb banalitats, i això és el que ens proporcionen majoritàriament internet i TV. Les xarxes socials es poden veure alhora com aplicacions amb finalitats econòmiques i mitjans per satisfer els egos expositius. Tant l'auge de les xarxes socials com els jocs virtuals o la realitat virtual indiquen una necessitat de reconeixement individual per part d'una àmplia majoria.

-**La societat del risc:** l'última crisi financera ha deixat en evidència la inseguretat individual davant de dinàmiques incontrolables. Si l'era del progrés industrial i l'avenç de la socialdemocràcia ens havia acostat cap a una certa aparença de seguretat mitjançant la feina, família i polítiques orientades al reconeixement de drets, la nostra època ens deixa orfes davant de riscos no controlables, com un mercat laboral incert i injust que en impedeix controlar i planificar la vida laboral personal. Un mercat laboral que a més ens requereix una capacitat d'adaptació constant per encaixar les dinàmiques vitals canviants i l'acceptació del fracàs.

Eva Illouz i el seu Capitalisme Emocional.

Hem vist en anteriors apartats com el món de l'emocionalitat i dels sentiments havia quedat segregat i discriminat per pertànyer a l'esfera femenina i confrontat a la racionalitat científica. Molt contràriament, a l'actualitat, s'ha revifat l'interès per allò que sentim, potser com a conseqüència del reconeixement social que ha gaudit la psicoanàlisi i la psicologia en general, i també en el grau just per l'efecte del

desemmascarament producte de moltes de les teories feministes, que han fet sentir la seva influència tant a les esferes públiques com privades. Sigui com sigui, és una constatació que l'àmbit dels sentiments i l'emocionalitat ocupa avui en dia moltes àrees del coneixement.

E. Illouz ens desvela que les utopies de l'emoció i la felicitat ens arriben, en aquest temps postindustrials, mitjançant el consum i l'ideal de parella, imitant-se la dinàmica econòmica fins i tot per gestionar amb la mateixa lògica l'esfera dels sentiments i la pròpia parella. D'aquesta manera, pensant sobre l'amor, s'hauria passat de l'ideal romàntic de passió, emoció o gratitud a l'anàlisi estratègic de conveniència, de posicionament o de pèrdua o guanys.

La lògica productiva del capitalisme tradicional del "tot ha de significar i servir" ha estat permeable a les lògiques sentimentals i les va, de mica en mica, substituint, afectant de manera implacable a una institució clàssica com la parella.

De fet, la informació que ens dóna la història europea ens parla de com ha canviat el paper de la dona a la parella, des dels temps dels matrimonis de convinença als de la plena llibertat per escollir parella.

Avui en dia, les parelles es solen conduir per un concepte de llibertat sinònim de portadora de confiança i d'acompliment d'objectius comuns. Les parelles, segons Illouz, són l'última utopia moderna perquè dues persones es trien per lliure elecció i no per deure. Dit això, mai com ara havien existit tantes separacions. La pensadora creu que la igualtat de gènere es viu encara com una font d'incertesa i tensió tant pels homes com per les dones²⁶.

El problema no és intrínsec a la parella i hi ha altres qüestions socials que afecten, especialment la incidència del capitalisme com a sistema. Totes aquestes qüestions s'entrelliguen amb les sinergies dels costums culturals, creant algunes noves problemàtiques. Segons l'esmentada autora, les claus del Capitalisme Emocional que afecten les relacions de parella a l'actualitat es poden resumir en:

- L'avorriment i la rutina s'han convertit en enemics fatals de la parella. Necessitem experiències noves derivades dels impactes publicitaris que rebem. La parella que no explora noves sensacions i experiències està abocada a l'avorriment i la separació.
- La independència personal és molt important a l'actualitat per a totes les persones però confronta amb un model de parella que recorda al passat on totes dues persones havien de compartir obligatòriament un tot. Per tant existeix una confrontació entre independència i la simbiosi i la dependència derivada del

²⁶ Declaracions d'E. Illouz extretes de "la Contra" de La Vanguardia 17/03/2016

compromís, que provoca tensions. Illouz diu: *“El individualismo contemporáneo está caracterizado por una búsqueda y una confirmación constante del propio valor y de la necesidad de diferenciación de los demás.”*²⁷pàg. 151

- La parella, tradicionalment, era un substrat d'estabilitat però això confronta amb la imposició de canvi i desenvolupament personal per arribar a la felicitat que ens exigeix la cultura dominant.
- L'assumpció de la igualtat encara genera tensions. L'educació encara dominada pels rols de gènere fa que homes i dones vivim la igualtat de manera diferent. En general, tots dos rols es troben en trànsit cap a una nova realitat de compartició en igualtat de totes les responsabilitats. Mentre aquest estat arriba, les tensions a la parella es manifesten clarament. Hi ha teòriques feministes que identifiquen la violència masclista com la resistència explícita per part del homes a conviure en aquesta igualtat.
- Per últim, i potser el punt més important, la individualització independent ens porta a tots a una sobrevalorització dels interessos personals: cuidar-nos i desenvolupar-nos com a persones passa per davant de tot. Aquesta és una derivada sorgida de la influència de la cultura psicològica actual i que es resumeix en anglès amb la frase de: "me, myself and I" .

La parella, que és una institució de confiança, és l'última de les organitzacions socials que resisteix des dels principis dels temps i que comença a ser qüestionada com un ens estrany, amb difícil encaix amb la cultura del "jo".

A més, sembla contrastar totalment amb els sentiments imperants com entreteniment constant i la inseguretat. Lliurar-te a un altre per davant d'un mateix pot ser estrany quant un es fa càlculs utilitaris per valorar una relació.

L'autora és pessimista pel que fa la institució de la parella i sembla albirar noves formes de relacionar-se derivades de la resta de dinàmiques socials. En qualsevol cas, afirma que: *“El valor de la fidelidad en la pareja está fuera de mercado”*.²⁸

No vull acabar aquesta reflexió sobre l'amor romàntic a Occident i la subordinació social de les dones sense fer una menció al que ha estat un dels productes culturals massius, responsable en part de la perpetuació del model tradicional i responsable i mostrador de com l'evolució del model d'amor romàntic va mutant de mica en mica cap a un patró de menor subordinació. En aquest sentit, les comèdies romàntiques amb vocació

²⁷ E. Illouz. *Por qué duele el amor. Una explicación sociológica*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012

²⁸Declaracions de E.Illouz extretes de la Contra de La Vanguardia 17/03/2016

comercial continuen mostrant-nos la parella com la darrera força de resistència i compromís.

Davant d'això, identifiquem un producte cultural de llarga tradició com són els que justifiquen les Princeses Disney que ja està mutant. Res tenen a veure les primeres Blancaneus, Ventafocs i l'Aurora de la Bella Dorment en els quals la culminació de l'amor romàntic és la finalitat última, amb Brave, Frozen o Malèfica, on per fi, Aurora ja no desperta amb el petó d'un príncep, que l'acaba de veure, per cert. O l'amor veritable és aquell que s'ha forjat a una relació d'amistat entre pupil·la i mentora o entre germanes. Evolucionem i ja hi ha molt més que símptomes.

Interessant també és observar que, ara precisament, el negoci de la Disney pendula cap al del món dels superherois de la Marvel i el seu cànon caracteritzat per binarismes absoluts propis de l'època posterior de la segona guerra mundial, l'apoteosi de l'individualisme, l'heteronormativitat i la classificació de rols en funció de gènere així com el culte al cos o la contraposició de civilitzacions. Les relacions afectives, per cert, són la veritable ficció.

J. Butler: Més enllà de les diferències i la igualtat.

Hem vist com les dones i el feminisme en particular han estat pioneres en els estudis de gènere i són en gran mesura responsables dels grans canvis socials que s'han operat a les darreres dècades així com de l'eliminació de moltes discriminacions que obstaculitzaven l'exercici de llibertat i l'autonomia.

No només això; a l'actualitat resulta impossible separar feminisme de qualsevol altre estudi o moviment que dirigeixi el focus sobre conceptes com són la igualtat, la justícia, la no discriminació. Tots ells comparteixen valors democràtics i justícia social.

Tampoc és possible deslligar el feminisme de conceptes com identitat i cos, perquè a les societats occidentals i lliures, s'han deixat veure amb llibertat moltes més realitats sexuals i maneres pròpies de viure la identitat (minories ètniques o urbanes) que les normativament establertes. Semblaria doncs que el nou segle ens ha portat aires de llibertat i de comprensió, encara que prevalen els valors imperants i existeixen resistències i incomprensions.

Per explorar aquestes realitats socials del s. XXI he triat una pensadora feminista amb força influència actualment com és Judith Butler. La plural construcció de la identitat i el qüestionament del concepte gènere i del feminisme tradicional són temes predominants en aquesta pensadora.

Per començar Butler, com han fet moltes altre feministes, torna a qüestionar el sistema binari, en el seu cas critica que les teories de gènere hagin estat construïdes amb el mateix sistema: masculí i femení.

Categories com homes i dones són excloents per a altres realitats existents, parany on fins i tot ha caigut el feminisme clàssic, a on el concepte gènere obeïa a una construcció basada en els cossos naturals.

Butler sosté que s'ha de superar aquesta perspectiva de manera més oberta "*Entender el género como una categoría histórica es reconocer que, como manera de configurar culturalmente un cuerpo, se halla abierto a una continua remodelación y que ni la "anatomía" ni el "sexo" se escapan a la normativa cultural*" ²⁹ pag. 2

Cal, segons ens diu, subvertir el concepte gènere perquè no és un sistema innat ni universal. Com a construcció social, el concepte gènere hauria de reflectir totes aquelles construccions per molt que allò majoritari al nostre entorn social sigui "l'heteronormativitat". Butler va més enllà, qüestionant fins i tot el binarisme del cos sexual, considerant que el sexe corporal també és una construcció social i resolent que les construccions binàries violenten la diversitat de desitjos i les identitats sexuals.

Pensar el gènere sense fer-lo evolucionar violenta les persones que tenen altres desitjos i identitats i que no responen a les normes preestablertes. La pensadora, amb les seves tesis, vol combatre, entre altres coses, els actes violents que encara avui dia i en societats avançades, castiguen a tots aquells que tenen comportaments diferents a la heterosexualitat normativa o fins i tots de la homosexualitat també normativa.

La seva preocupació la fa preguntar-se per la profunditat en la qual operen les normes de gènere fins al punt de donar peu a individus que responen al patró de l'heterosexualitat normativa a fer ús de la violència extrema, fins i tot a l'assassinat pel simple fet de caminar d'una manera afeminada³⁰. Cal doncs una voluntat àmplia per sensibilitzar a la societat sobre els anomenats "diferents" o "Queer", com veurem més endavant.

J. Butler és una autora coneguda per haver creat el terme "acte performatiu" associat al gènere. Amb aquesta definició, Butler associa al concepte de gènere els actes i fets que protagonitza una persona quotidianament.

Així, el que fa que una persona sigui diferent a una altra són els seus gestos, maneres de parlar o de vestir en el seu dia a dia; la performativitat indica el gènere i és una constant, no una qüestió arbitrària o de posar i treure, i pot o no coincidir amb allò que està contingut en un cos sexual.

Per a Butler, els transgènere és un exemple d'allò que vol significar la "performativitat". L'autora ha mostrat com la feminitat d'un transvestit pot ser molt més acusada que la d'un dona heterosexual normativa. La feminitat, segons l'autora, no és una qüestió

²⁹ J. Butler *El transgénero y el espíritu de la revuelta*. [Http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376](http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376)

³⁰ Opinió de Butler extreta d'una entrevista a reportatge de la cadena ARTE.

natural. Per tant, la performativitat ha de ser rellevant a l'hora d'atorgar una etiqueta de gènere en el sistema binari o bé crear una específica per definir aquest gènere.

Allò que, en qualsevol cas, s'ha d'evitar és l'exclusió i l'estigmatització que, malauradament, és el que s'ha conegut al llarg de la història provocant problemàtiques socials derivades de la no acceptació així com situacions d'estigmatització.

Però què passa quan no hi ha una convergència entre la construcció de gènere exterior i normativa (aquell que en ve donat fisiològicament) i la identitat interior de gènere? Doncs que es produeix una situació de transgènere.

Aquesta derivada de la construcció d'una identitat associada al transgènere és certament complicada de gestionar perquè al propi conflicte de l'estigmatització atemporal s'ha d'afegir la duresa íntima per acomodar una vida interior que no s'ajusta a les normes culturals.

Per a les persones que no tenen una acomodació a les normes culturals, el pas per les situacions que es van produint en les seves vides es converteix en una tortura, perquè la profunditat en què operen és màxima. Afronten condicions de la pròpia formació que, precedeixen i operen sobre nosaltres sense ser-hi conscients com un element de topografia psíquica³¹.

J. Butler ens explica com es produeix en aquestes persones una discordança que es necessita solucionar: d'una banda cal efectuar un esforç pel que fa l'autoconeixement i, per una altra i no menys important, necessiten assolir el seu ésser reconegut socialment vinculat amb el gènere que senten.

L'autora explica, des d'una perspectiva psicològica, el delicat pas d'acomodament, que implica fases en les quals els individus s'atemoreixen o s'avergonyeixen: *"La psique no está formada solo por normas culturales que nos exceden y nos preceden, que se abren camino en cada uno de nosotros como instancias externas sin las cuales no podemos vivir, sino que en ella también cobra forma, y cambia de forma, en un contexto de interpelación que se sirve de los términos por los cuales se otorga el reconocimiento para reconstruir la realidad social de la personas"* pàg.49.

És aquest un procés complicat que porta a qui els fa no sense esforços des de la identificació de gènere amb l'afiliació de gènere. *".. como el límite del "yo" es invariablemente un "yo corporal" como señala Freud en El yo y el ello, me parece que el género no puede encontrarse ni dentro ni fuera de esa frontera, comprendida como*

³¹ J. Butler *El transgénero y el espíritu de la revuelta*. [Http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376](http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376)

*aquello que separa a uno del otro. De hecho, el género puede plantearse como el problema de la frontera, perdido entre el adentro y el afuera.*³² Pàg.4

La pensadora no es conforma amb una única construcció identitària. La persona opera des de moltes perspectives quotidianes, evidentment de gènere però també política, familiar, religiosa o sexual. La diversitat i el respecte la van fer part de les pensadores de la teoria Queer, que va créixer com una resposta per rebel·lar-se davant tot allò que és normatiu i assimilatiu d' allò que abans era diferent, teoritzar sobre el desig i les seves maneres d'expressar-se.

En aquesta línia, Butler entén que assimilar-se és conformar-se i critica aquells que des de la diferència (Queer) acaba formant part de l' establiment i es limiten a imitar o reproduir allò que és "normatiu".

La teoria Queer crítica aquells moviment minoritaris que, en aconseguir els drets, van assimilant-se i creant prejudicis contra altres, deixant d'explorar noves possibilitats. L'exemple clar és el que representa ara mateix una part de la comunitat gai: aquells que arriben a ser representats en les sitcoms de moda com *Modern Family* , que ens presenten gays en posicions socials rellevants i que s'assimilen i imiten comportaments normatius del patriarcat o de les normes estàndards.

Queer, per tant, cerca desestabilitzar i qüestionar les identitats d'avantguarda amb l'objectiu d'obrir espais per a tots aquells que són diferents, especialment dins de la "cultura gai", al temps que qüestiona identitats i desitjos amb ambició de respecte vs diferència. Aquest moviment tracta de ser fidel a l'hora de mantenir-se alineat amb el marc de la divergència i la contracultura.

Llibertat sexual, divergències i corporeïtat.

Divergència i contracultura van lligades sense remei a la teoria Queer i a l'anomenat feminisme radical. J. Butler pressuposa que hem de desconstruir la categoria "dones" i deixar-la oberta a tots aquells exclosos per les polítiques dominants. El feminisme no pot deslligar-se de les altres lluites socials. Això sembla ser un leitmotiv pel moviment feminista del s. XXI

En aquest apartat, vull completar les aportacions de J. Butler i apropar-me a aquestes concepcions del feminisme, que s'enllacen amb una lluita política per a la igualtat econòmica, però també amb l'acceptació de la divergència i dels divergents. Igualment ho vull plantejar amb la temàtica de la prostitució, que és un assumpte de profunda discòrdia dins del feminisme teòric. Per fer-ho, he triat els autors Virginie Despentes i

³² J. Butler *El transgénero y el espíritu de la revuelta*. [Http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376](http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376)

Paul B. Preciado. El més interessant d'aquestes visions és la superació de la lògica del binomi home/dona i les claus binàries que hi són hereves com la de gènere/sexe.

Teoria King Kong

Virginie Despentes, contràriament al que passaria amb E. Illouz, J. Butler o A. Hernando que són autores pertanyents a l'entorn universitari, és llicenciada a la vida ordinària. Les problemàtiques vitals per no formar part dels privilegiats econòmicament i ser dona, a més d'una vida intensament viscuda, la capaciten per explorar i prendre consciència de la condició femenina a finals del S. XX i principis del s. XXI amb una mirada ben dotada. V. Despentes parla obertament de temes que, pel feminisme teòric, són com a mínim controvertits: la violació, la prostitució i la indústria del sexe així com la noció de bellesa paradigmàtica de la societat de consum.

Teoria King Kong és un llibre impregnat d'una línia postmoderna. S'hi parla de crisi, pobresa, xoc de cultures, que són temes que, directa o indirectament, acompanyen les temàtiques principals centrades en pensar críticament el paper de la prostitució, la violència i la productivitat de la indústria pornogràfica. Tots ells representen no prioritari reptes socials a Occident.

V. Despentes ens parla al seu llibre d'una societat regida pel model consumista, que té conseqüències de gran abast com un cert atonyinament cultural generalitzat i el principi institucionalitzat del "tinc dret" i sóc impassible. Ens dibuixa un temps d'individus descapitalitzats econòmicament i també psíquica i religiosament. Aquí la postmodernitat s'entén com un mecanisme per deixar de pensar i ser pràctics. Però si, tal com va sostenir Nietzsche, ja no podem interpretar el nostre entorn social amb la premissa hereva de la Il·lustració -propòsit, unitat, veritat-, llavors, com ho hem de fer?

L'escriptora, a partir de les seves experiències personals, vol demostrar que la societat occidental es parapeta darrera d'una presumpta doble moral, on d'una banda persisteix la tradició judeo-cristiana, mentre que, d'una altra banda, hi cap una pròspera indústria del sexe (legal i il·legal) que faria envejar en xifres econòmiques i guanys a grans multinacionals.

Entrant en detall, resulta revelador que expliqui sense estalviar-se detalls tant les conseqüències d'una agressió sexual com, fins i tot, solucions per suportar-la. La violació, tal i com comparteixo amb l'autora, és una manifestació de violència extrema i una expressió execrable de supremacia masculina. Té la conseqüència d'una ferida infringida a les víctimes que difícilment es pot curar.

Cal, com diu l'autora, parlar obertament, prevenir i educar per evitar que persisteixi aquest acte ancestral. A propòsit de tot plegat, Despentes es queixa amargament que no s'ensenya a les dones a defensar-se.

A més, les víctimes han de suportar el trist resultat de l'estigmatització. L'efecte recurrent és el silenci de la víctima que la pateix:

*“En la moral judeo-cristiana, más vale ser tomada por la fuerza que ser tomada por una zorra, nos lo han repetido suficientemente. Hay una predisposición femenina al masoquismo que no viene en nuestras hormonas, ni del tiempo de las cavernas, sino de un sistema cultural preciso, y que tiene implicaciones perturbadoras en el ejercicio que podemos hacer de nuestra independencia. Voluptuosas y excitantes, resulta también perjudicial: que nos traiga lo que nos destruía nos aparta siempre del poder.”*pàg. 44-45³³

L'autora denuncia a més, de manera més que raonable, com els dispositius culturals predestinen la sexualitat de les dones a convertir en goig la seva pròpia impotència.

Per una altra banda, el tema de com l'autora aborda la prostitució és una de les qüestions esclatants d'aquest llibre. L'escriptora pren una postura que pot resultar controvertida: la prostitució a la societat occidental, exercida en plena llibertat i consciència, no és més que un treball molt ben remunerat. Afegeix igualment que, per la seva pròpia experiència, es pot considerar com un servei social. Però tampoc amaga el que ha significat al llarg del temps. El patriarcat, tradicionalment, ha atorgat a les dones quatre rols: mares, verges, tontes o putes. La prostitució ha conviscut històricament com una feina majoritàriament femenina i és tradicionalment considerat *l'ofici més antic*. Sabem per definició que és una dedicació que porta aparellada l'exclusió social i que sol venir de la mà de la necessitat.

Una part del feminisme pensa que és possible regular i legislar el fenomen per donar llum a un comerç sexual que ha existit, existeix i existirà. Aquesta postura només seria acceptable sostenir-la en el marc d'una societat lliure, en la qual l'elecció individual és possible. Cal considerar que és una societat que genera milers de milions d'eros en el consum de sexualitat en qualsevol de les seves formes: prostitució, cinema, moda, publicitat...

El feminisme igualitari teòric per la seva banda rebutja extremament aquesta postura. Els arguments són molt convincents. Observa la prostitució com una de les expressions a eradicar de la violència i poder dels homes envers les dones. La situa al mateix nivell que la violació, és estigmatitzadora i denigrant.

A més, defensa que l'única cosa que apropa una dona a la prostitució és la pobresa i la necessitat i, en certa mesura, és també una conseqüència que procedeix de la prevalença de pràctiques i mercats d'esclavatge sexual.

³³ V. Despentès *Teoria King Kong*. Ed. Melusina Tenerife 2007

Per una altra banda, es rebutja que els “clients” no tinguin un nom per denominar el que són, i que quan els titllen de “puteros” es torni a posar focus sobre la treballadora sexual. A la prostitució no hi ha una relació igualitària; només es perpetua una relació de dominació d'un sobre l'altra. I voler veure-ho des de la mercantilització és un error per la manca d'igualtat.

No és un secret que la societat i cultura que ens envolta presenta models d'hipersexualització. Entre tant, no s'ha eradicat in es combina una cultura empeltada de prejudicis i de sentiment de culpa.

Cal en aquest punt incorporar al debat l'obsessió actual per l'aparença a través del cos i la seva estètica. La professora P. Soley identifica al seu llibre ¡Divinas! que hi ha dos corrents dominants relatives al cos: la primera que veu el cos com font de pecat i culpa i enemic de la vida espiritual. La segona visió és més hedonista i burgesa i considera el cos font de plaer i bellesa. D'aquesta última tendència neix l'explotació capitalista consumista relativa al guarniment del cos i la cultura visual en la que es privilegia la mirada i propicia les derivades de moda, estètica i mèdica. Tot estaria enfocat a tenir una aparença corporal que encaixi amb un estil de vida a l'abast de les butxaques dels assalariats.

La importància del cos no és quelcom exclusiu de la modernitat. El cos és el mitjà per on ens representem i comuniquem la nostra individualitat d'una manera efectiva. També és el mitjà per on incorporem les normes culturals del nostre grup. Sense ser-hi gaire conscients, som induïts des del primer instant vital a dominar el cos a l'igual que a identificar-lo amb un gènere.

El patriarcat sempre ha valorat les dones pel “capital corporal”, entès com aquella bellesa que encaixa amb el patró de cànon estètic dominant a cada època.

Moltes dones han estat conscients d'aquest capital i l'han administrat. Al seu torn, la contrapartida per a les que no el tenen és l'obsessió per l'encaix al patró predeterminat.

Si històricament el “capital corporal” ha estat important per a les dones, contemporàniament els homes semblen també haver entrat a aplicar-se en aquest joc. Serà això producte d'una derivada igualitarista? O bé un símptoma de la unificació de les individualitats relacional i independent?

El "jo" d'avui lluita per conquerir al preu que sigui el cos i la cara per a semblar-se a aquells que representen una imatge corporal “perfecte”; seductora, jove i sexualitzada.

P. Soley ens assenyala el següent: *“la publicidad reproduce la mirada colectiva conformada por ideas y valores compartidos, al mismo tiempo que la influencia, bien proponiendo innovaciones, bien reiterando el status quo y contribuyendo así a su legitimación. Nos transmite el sentido común mediante ideas simples, o estereotipos,*

*que calan en nuestra autopercepción empapándonos de las reglas sobre lo que colectivamente se define como normalidad*³⁴ pàg. 161

Prescrit imperativament per una indústria poderosa i influent com és la de la moda que es situa per tot arreu incitant-nos i culpabilitzant-nos, una indústria que sempre ha semblat odiar les dones, jutgem si no tots els estris torturadors que ha inventat en el nom de la moda per limitar-nos i torturar-nos al llarg de la història. Només cal pensar a tall d'exemple el mal que suposa caminar damunt d'uns talons de 9 cm.

Trans-cendint

Arribats en aquest punt del treball, cal donar veu a les aportacions que han fet altres feministes des de la trans-sexualitat i l'homosexualitat, amb noves aportacions dinamitzadores dels conceptes binaris clàssics de gènere i sexe.

Aquestes autores han qüestionat llargament les significacions de conceptes originaris de masculinitat i feminitat. Es refereixen a la masculinitat entesa com a símbol de capacitat i poder (corporal, econòmic, intel·lectual o de qualsevol mena) i a la feminitat representada com a una exhibició de capital corporal i maternitat per damunt de qualsevol altres qualitats. Aquest mecanisme fa servir el cos per representar les seves pràctiques de significació.

Basant-se en les teories performatives del cos J. Butler, P. B. Preciado, explica que hi operen un conjunt de factors com són la culturalitat, l'economia i la política. El cos és una superfície on s'hi donen mecanismes biopolítics específics per mantenir la corporeïtat binaria home/dona:

*“La tecnología social heteronormativa (ese conjunto de instituciones tanto lingüísticas como médicas o domésticas que producen constantemente cuerpos-hombres y cuerpos-mujer) puede caracterizarse como una máquina de producción ontológica que funciona mediante la invocación performativa del sujeto como cuerpo sexuado.*³⁵” pàg. 20

A la cultura actual occidental, veiem que una part de la societat ha acceptat una homosexualitat normativa, incloent aquests individus en uns paràmetres d'exploració de l'estil propi del modus de producció capitalista i de les difícils dinàmiques de les estructures socials. Aquest últim haurien aconseguit assolir un estatus molt similar a la situació de les dones pel que fa al reconeixement de drets i deures. Però en el cas de la transsexualitat, encara les dinàmiques predominants continuen invisibilitzant les persones i condemnant-les a les injustícies sexogènriques.

³⁴ P. Soley-Beltran ¡Divinas! Modelos, poder y mentiras. Ed. Anagrama. Barcelona 2015.

³⁵B. Preciado *Manifiesto contrasexual*. Ed. Anagrama. Barcelona 2011

La transgeneritat és la categoria per denominar tot allò que difereix de les classificacions binàries i heteronormatives. És, en definitiva, una categoria per denominar aquells que encarnen una forma de vida que no es reduïble a allò binari³⁶ i que han fet individualment una vida amb la identitat autopercebuda i no assignada en origen. Són subjectes que han passat per un procés de desidentificació amb el seu sexe biològic i cos.

La realitat és que la transsexualitat persisteix en la falta de reconeixement del cos social, la qual cosa els ha convertit en incòmodes, ja sigui pel feminisme que tradicionalment operava en un marc unitari i “natural” de l’heteronormalitat, com pels homosexuals normatius i integrats al estatus social.

L’opressió clàssica suportada per les dones es multiplica quant parlem d’aquells que han desafiat, autoidentificant-se en allò diferent, desafiant a un sistema on sexe i gènere son categories inseparables; *“figuras híbridas, mutantes, que hablan de los límites de las categorías identitarias, de las fronteras, de las intersecciones. Sujetos que resisten y subvierten el ideal de mujer establecido por la cultura y cuestionan la construcción de una identidad colectiva feminista no inclusiva ni empática con la diferencias”*³⁷. Pàg. 61

Les investigacions fetes sobre aquest col·lectiu ens parlen d’exclusió, de manca de reconeixement, que porten associat paràmetres de pobresa. Revelen que pateixen una expulsió prematura de la llar i del sistema educatiu per expressar visualment la seva identitat.

La incomprensió cultural actua inicialment pels propis pares i acaba en una forta estigmatització : *“muchas personas trans enfrentan hoy una marginación social que no solo criminaliza sus prácticas y desatiende su identidad autopercebida sino que las confina además en espacios de trabajo asociados a condiciones precarias, muchas veces asociadas al trabajo sexual involuntario, sometiéndolas incluso a fuertes riesgos para la salud y su vida”*³⁸.

Aquest trans es converteixen, per tant, en els nous pàries socials actuals, menyspreats socialment i incompresos institucionalment.

El feminisme no pot obviar aquestes realitats. El repte des de finals del segle XX pel pensament feminista és la inclusió de totes aquelles dinàmiques socials que s’afegeixen a la categoria dona. Variables com ètnia, classe social, jerarquia o transsexualitat.. perquè totes convergeixen en la categoria dones i en formar part del conjunt de variables exponencials per a patir l’opressió.

³⁶ J.M. Morán Faúndes. *Géneros, transgéneros*

³⁷ G. Trujillo. De la necesidad y urgencia de seguir *queerizando* y trans-formando el feminismo.

³⁸ J.M. Morán Faúndes. *Géneros, transgéneros: Hacia una noción bidimensional de la injusticia*

Davant d'aquestes realitats el feminisme, té el repte d'integrar i fer arribar a les institucions les lluites que porten implícites la superació del concepte de gènere binari.

La superació dels plantejaments heteronormatius serviria per transformar i abordar el repte que s'albiren en una societat quasi igualitària en drets i deures i que hauria d'aspirar a ser-ho també en justícia social, benestar, i reconeixement més enllà de les normalitats sexogènériques.

S'albiren temps difícils: la fi de les polítiques de benestar i protecció social, l'augment de la tecnificació i la ciència mèdica que transformarà a homes i dones i els seus rols tradicionals, la superació del capitalisme del gaudi que sotmet les identitats sota l'influx insostenible del consum i la destrucció associada del planeta. El feminisme haurà de promoure l'obertura d'espais de reflexió més enllà de l'igualitarisme i la diferència, en tots els espais que hi ha entre allò que és universal i la particularitat.

CONCLUSIÓ

Avui en dia la lluita per a la consecució de la llibertat elemental de les dones de tot el món és una tasca inacabada del feminisme. En molt llocs d'aquest món, el fet de néixer dona continua significat una condemna a l'esclavatge, un passaport a l'infern o bé el panorama d'unes condicions objectivament adverses, marcades per dificultats i obstacles simplement per la perspectiva de gènere.

L'equiparació de la dignitat de la dona es troba molt lluny d'assolir-se a escala planetària. Per aquest motiu, no puc estar més d'acord amb totes aquelles reflexions que assenyalen que el nivell d'emancipació femenina és un marcador de progrés social. En aquest punt no haurem fet ni la meitat del camí.

Que això és així es pot comprovar en els ordres més nimis de la vida quotidiana, a les converses més insubstancials, veient una pel·lícula, sentint una cançó, mirant la moda i la publicitat, navegant a Internet, llegint el diari, observant la composició dels consells d'administració de les empreses que més facturen, comprovant les escales salarials, considerant els balanços anuals de maltractaments i els femicidis.

Avui en dia, el qüestionament del patriarcat i el desenmascarament dels seus models basats en la submissió pot suposar per a qualsevol dona al món l'altíssim preu de ser destinatària de la violència masclista.

El moviment feminista ha estat i serà company de viatge d'altres perspectives ideològiques que cerquen ampliar els horitzons de les llibertats personals i els drets fonamentals, l'ideal de una existència sense explotació o opressions per condicions de classe social, sexualitat o raça i la garantia de respecte a qualsevol corporeïtat, encara que aquesta estigui fora dels estereotips dominants. És, fonamentalment, el feminisme un pensament dignitista.

Un dels reptes que haurà d'assolir és el d'adaptar-se a la complexitat social i cultural que existeix a nivell planetari, més enllà de l'hemisferi nord occidental. Això suposa, avui en dia, entendre i assumir la diversitat cultural del món sense complexos de cap mena, prejudicis o apriorismes. No és una tasca fàcil per als qui estan en l'avantguarda o en la punta de llança mundial del moviment o en l'activisme més aplaudit.

Potser un dels senyals que la condició diversa s'ha entès i forma part del moviment és que aquest s'identifica més que mai com feminismes, en plural, i no tant com feminisme, en singular. En qualsevol cas, ser feminista avui implica comprometre's en allò que implica futur, respecte, dignitat i progrés per al conjunt de dones i per a la humanitat en conjunt. En aquesta tasca, resta tant per fer que, com és sabut, tot és possible.

BIBLIOGRAFIA

1. S. de Beauvoir. *El segundo sexo. Volumen I y II*. Ediciones Catedra. Madrid 2002
2. Hernando. *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012.
3. Hernando (ed). *Mujeres, Hombres, poder. Subjetividades en conflicto*. Ed. Traficantes de Sueños. Madrid 2015.
4. Hernando *Factores Estructurales Asociados a la Identidad de género femenina. La no-inocencia de una construcción socio-cultural*. Madrid 2000
5. E. Illouz. *Por qué duele el amor. Una explicación sociológica*. Ed. Katz . Buenos Aires 2012
6. E. Illouz. *Terapia, Emociones y la cultura de la autoayuda*. Ed. Katz . Buenos Aires 2010
7. P. Soley-Beltran *¡Divinas! Modelos, poder y mentiras*. Ed. Anagrama. Barcelona 2015.
8. N. Campillo *El feminisme coma crítica*. Ed. Tandem arguments. Valencia 1997
9. M. Pujal *El feminisme*. Ed. UOC Vull saber. Barcelona 2005
10. M. López y R. Mestre *Trabajo Sexual Reconocer derechos*. Ed. La Burbuja. Valencia 2006
11. S. O. Rose *¿Qué es historia de genero?* Alianza Editorial. Madrid 2012
12. V. Despentés *Teoría King Kong* . Ed. Melusina . 2007
13. E. Hobsbawm. *Historia del siglo XX. Age of extremes, the short twentiethcentury 1914-1991*. Ed. Critica Barcelona 2001
14. P. Blom *Años de Vértigo. Cultura y cambio en Occidente 1900-1914*. Ed. Anagrama. Col. Argumentos. Barcelona 2010
15. J. Butler *El transgénero y el espíritu de la revuelta-* Minerva (Madrid), ISSN 1886-340X, Nº. 13, 2010 , págs. 47-51 <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4273114>
16. ARTE FRANCE. Reportatge Judith Butler. *Philosophe en tout genre*.
17. C. Amorós. *La gran diferencia y sus pequeñas consecuencias ...para las luchas de las mujeres*. Ed. Catedra Universitat València. Instituto de la mujer. Madrid 2007
18. V. Despentés *Teoría King Kong*. Ed. Melusina Tenerife 2007

ALTRES DOCUMENTS /PDF

- <http://www.dicc.hegoa.ehu.es/listar/mostrar/108>
- Távora, Ana ; Esteban Galarza, Mari Luz. El amor romántico y la subordinación social de las mujeres: revisiones y propuestas. En: Anuario de psicología, Año 2008, Vol. 39, Número 1. Dedicado a: Mujeres, ciclos vitales y bienestar, p. 59-74.
- <http://www.euskomedia.org/PDFAnt/antropologia/11/06/06157172.pdf>
- EL AMOR ROMÁNTICO DENTRO Y FUERA DE OCCIDENTE: DETERMINISMOS, PARADOJAS Y VISIONES ALTERNATIVAS. MARI LUZ ESTEBAN.Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea
- https://es.wikipedia.org/wiki/Celia_Amor%C3%B3s

- N. Soledad D'Elia. LA MUJER EN LA POLÍTICA: ¿IGUALDAD O DIFERENCIA? UNA INVITACIÓN A LA REFLEXIÓN. Revista de Comunicación de la SEECI. (Noviembre 2013). Año XV (32), 31-40ISSN: 1576-3420 DOI: <http://dx.doi.org/10.15198/seeci.2013.32.31-40>
- G. Trujillo. De la necesidad y urgencia de seguir *queerizando* y trans-formando el feminismo. Unas notas para el debate desde el contexto español. Universidad Castilla-La Mancha.
- <http://culturacolectiva.com/entrevista-a-simone-de-beauvoir-25-anos-despues-de-el-segundo-sexo/>
- <https://www.youtube.com/watch?v=2eE3h-QhOFU> ¿Por qué importa Judith Butler?" por Gabriela Cano
- J. Butler *El transgénero y el espíritu de la revuelta*. [Http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376](http://www.Circulobellasartes.com/revistaminerva/articulo.php?id=376)
- J.M. Morán Faúndes. *Géneros, transgéneros: Hacia una noción bidimensional de la injusticia*. Andamios. Revista de investigación social, vol. 12, num. 27, enero-abril 2015, pp.257-278. Universidad Autónoma de la Ciudad de México. DF, México.
- B. Preciado *Manifiesto contrasexual* . Ed. Anagrama. Barcelona 2011